

МИХАЙЛО
ЛОМАЦЬКИЙ

З ГУЦУЛЬЩИНИ

нариси

ВЕРХОВИНО, СВІТКУ ТИ НАШ

нариси з Гуцульщини

том I / II

МИХАЙЛО ЛОМАЦЬКИЙ – СПІВЕЦЬ ГУЦУЛЬЩИНИ

Письменник Михайло Ломацький ще донедавна був відомий хіба що за кордоном. Та варто лише доторкнутися до його творчості, як повістярський хист письменника веде за собою.

Народився М. Ломацький 23 листопада 1886 р. у Гусятині на Тернопільщині. В учительській семінарії навчався у Тернополі, а закінчив її 1906 р. у Заліщиках. Вчителювати розпочав на Покутті, в селах Снятинського повіту (тепер – Івано-Франківська обл.). Глибока самосвідомість, що згодом переросла у патріотизм, не подобалася тодішній польській владі, і він опинився у найвіддаленішому гуцульському селі Голови, що на Верховинщині... Тут, на Гуцульщині, мав чи ненайбільшу бібліотеку, запізнався з Іваном Франком, Лесею Українкою, Михайлом Коцюбинським, Василем Стефаником, Олексою Новаківським, Петром Шекереком-Дониківим*, Гнатом Хоткевичем, Марком Черемшиною, Лесем Мартовичем. За 30 літ своєї невтомної вчительської роботи М. Ломацький змінив 17 сіл. Польський уряд за палке українське слово тричі ув'язнював його. Опісля знову вчителював за Ряшевом, на Богородчанщині, Добромильщині, Калущині, Городоччині...

Після советського «визволення» письменник опинився на еміграції. Свої матеріали друкував у німецьких, канадських, французьких, англійських, американських виданнях «Учительське слово», «Рідна школа», «Життя і школа», «Українець і час», «Америка», «Українські вісті», «Гомін України»... Його активно спонсорували низка книжкових видавництв, меценати Михайло Ковалюк, Степан Салик, якому письменник присвятив дві книги. Сам же Ломацький перед смертю заповів 10 тисяч німецьких марок на видання одного з десяти томів українських народних пісень видатного музикознавця у США Зіновія Лиська. Виголосив 1 780 доповідей у таборах, вишколював молодь, організовував СУМ, видав 180 патріотичних доповідей на циклостилі (у відбитках).

Мова творчості Михайла Ломацького – прозора, стилістика його творів – доступна всім. Адже багатство діалекту, який він використовує у творах, це немов та бальзамуюча приправа, котра, я впевнений, смакуватиме всім, як смакує вишукана гуцульська кулеша у гречній газдині. Це мова небайдужа, бо правдива, тиха й лагідна, бо перейнята важливою тематикою серця добродушних людей, котрих у творах М. Ломацького є немало. Вони – як зникаючий червонокнижний вид – і нині у великій пошані. Письменник, котрий побував серед «горен» добрий шмат літ, як ніхто зумів відчутти найархаїчніший український говір гуцулів, полюбив їх за це, вони полюбили його за небайдужість до «горенського світу».

Ще на початку ХХ ст., забравши студентом на Гуцульщину, він – уродженець Поділля – зробив висновок, це – не просто місцина, оповита неймовірно гарними краєвидами, а своєрідна Країна чарів і краси, де живуть дивовижні люди. Власне, це і спонукало його стати письменником заради них. Адже «горени», спілкуючись мов із рідним, дарували йому надмірну людяність. Ось так і зародилася взаємна приязнь, яка згодом переросла у щось дуже значуще для письменника. Він перейнявся Гуцульщиною так, що вже до останніх днів свого життя не переставав

* Шекерик-Доників. *Природніше по-гуцульськи – Шекерек-Доників.*

Наталія та Михайло Ломацькі, 1907 р., Коломия

Wilhelm Eibel *w KOŁOMYI*
Ul. Franciszka Józefa.

Колишні учні директора школи у с. Голови М. Ломацького, 1930-ті рр.

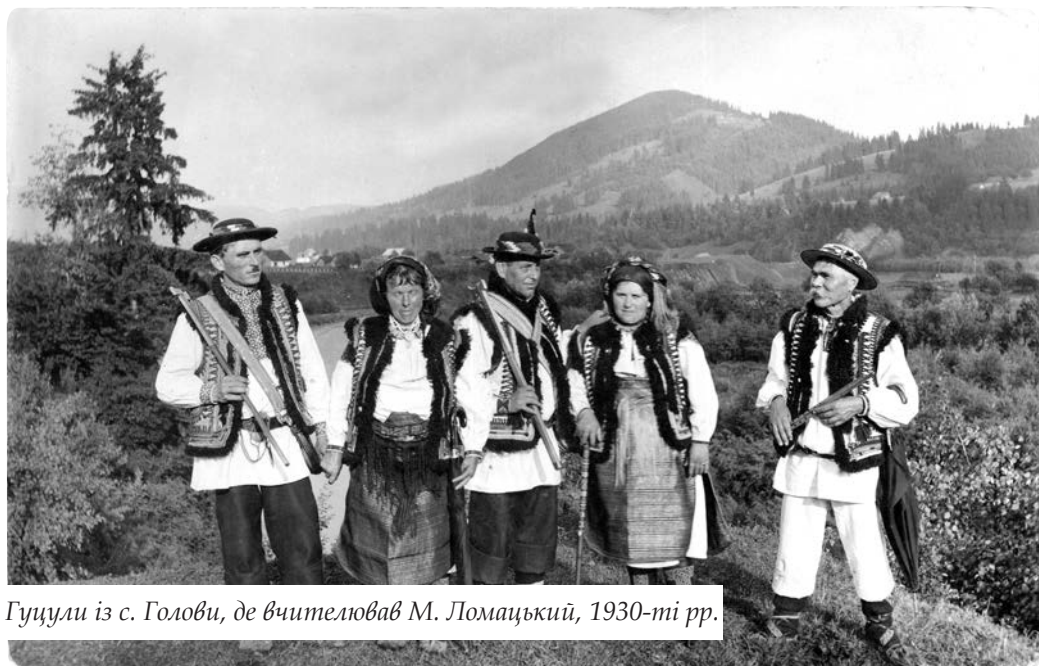
думати лише про неї. Письменник, дбаючи про молоду пагінь, не раз наголошував: «Нема в світі ціннішої книги понад ту, що її нам Господь дав – книгу природи... А Ти, молодий чоловіче, не знаєш тієї книги, не хочеш і не вмієш її читати так, як її читали наші гуцули. В Тебе природа – телевізія, радіо, кіно, розвага... Усе те, що відриває від природи й її Творця, що вносить в Твою душу розлад і виявляє її, що гноїть і заморожує серце, що розбуджує найнижчі інстинкти й залишає жахливі спустошення в душі»¹. І хто б сказав, що ці рядки написав письменник Ломацький півстоліття тому. Вони й нині дуже актуальні та повчальні.

В іншій книзі «Гомін гуцульської давнини» на с. 8 письменник пише: «Давнина Гуцульщини окутана туманом віків – вона, загадка, досі не збагненна, не просліджена й не розв'язана. Немає про неї згадок у наших літописах, ні в історії, – єдине джерело її пізнання це повісткування столітніх гуцулів, але їх сьогодні вже немає». Письменник, очевидно, має на увазі справді глибинну історію Праукраїни і, здається, віднаходить її. Особливо у стародавніх колядах, легендах, піснях... Коли б Михайло Ломацький тоді – якихось 60–90 років тому – їх не записав, то хто зна, чи сьогодні ми б ще десь їх відшукали. Україна це не лише XVI ст., вона сягає у сиву давнину, на чому не раз наголошував письменник, про що вже нині є наукові докази, зокрема, що дослідили івано-франківські, львівські вчені мегаліти Косівщини, Верховинщини, Надвірнянщини... Великих здобутків сягнули етнологи, філологи, зокрема й на ґрунті Гуцульщини. І немає значення, який стиль добирав для цього письменник Ломацький – чи науковий, чи популярний, чи художній – скрізь ми вбачаємо те, за чим тужили у часи Ломацького-Шекерека, за чим тужать й нині – за архаїкою найдавніших часів, бо про це справді мало писали, оскільки мало й досліджували. А чи так справедливо?

«Гуцул, живучи в недоступних горах, у «граждах»-твердинях, затримав до останніх часів весь первовічний стиль життя в побуті й мові»². Тут ще й нині

1 М. Ломацький. «У горах Карпатах». – Мюнхен, 1962. – С. 4.

2 М. Ломацький. «Заворожений світ». – Нью-Йорк, 1965. – С. 211.

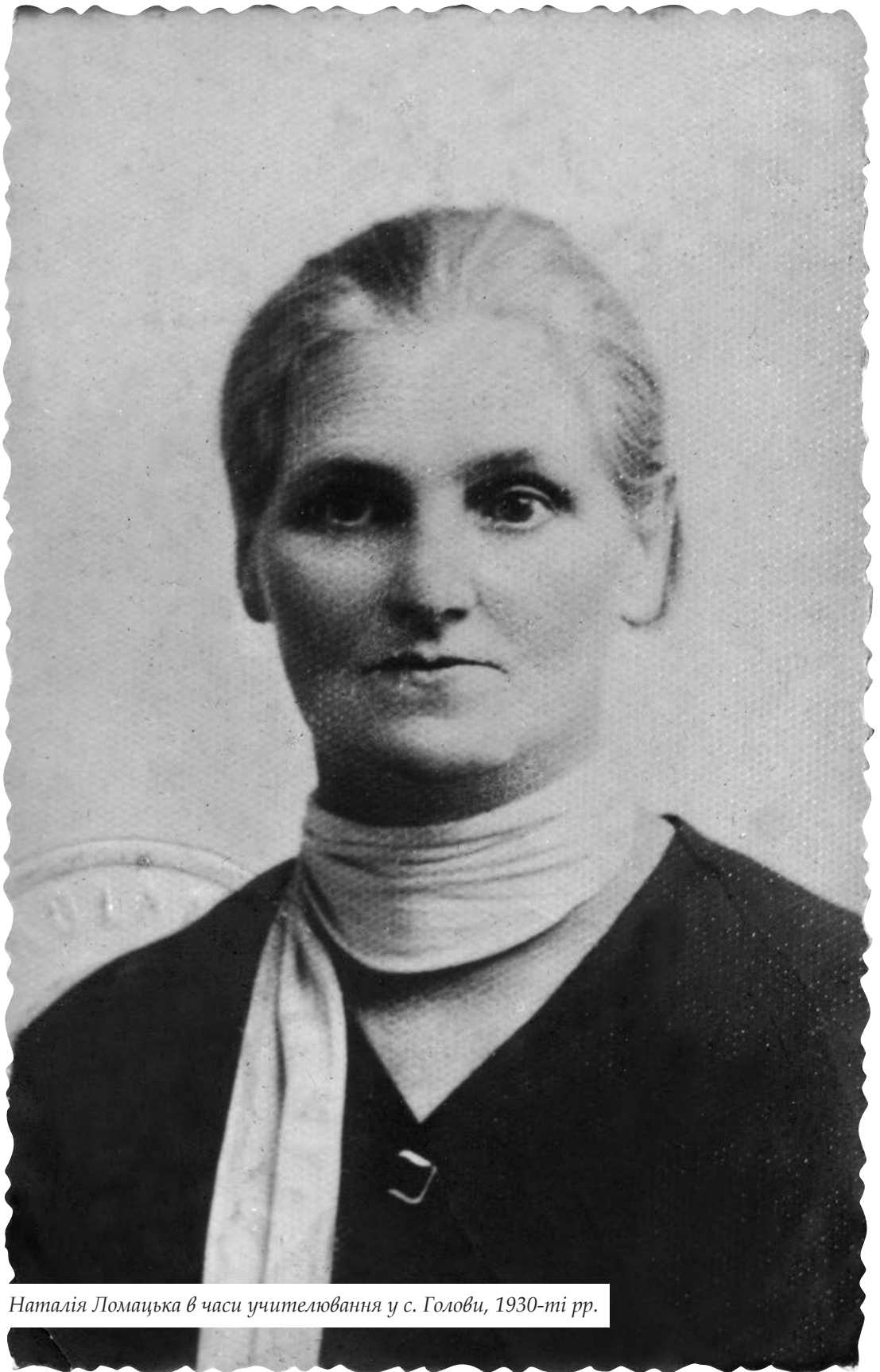
Гуцули із с. Голови, де вчителював М. Ломацький, 1930-ті рр.

можна побачити «кнезя» (молодого), «кнегиню» (молоду), «боєр» (весільне керівництво), «гуглю» (верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном, виготовлений з білого домотканого сукна, що використовується переважно як весільний одяг молодої) – княжий одяг. А придане тут називають по-стародавньому «дар». Гуцульський кептар зберіг, як і українська вишивка, прадавню архаїку символів, а писанкові прадавні орнаменти набувають популярності – їх підхоплює, мов найдорожчий скарб, вся Україна.

Віра гуцулів така ясна і велична, як велична і світла їхня душа. Вони вставали до схід Сонця, молилися і аж тоді починали роботу. Проте вже одразу по заході Сонечка й завершували роботу. Вважалося, що з настанням темряви панують тут вже інші – потаємні (чорні) сили. Попри глибоку християнську, з елементами язичницької, віру, побожність серед гуцулів мала велике значення, чимало важить тут приязнь, людяність. А звідси й чесна невиспуца праця, дружне і правдиве співжиття з сусідами і взаємна поміч одні одним. Вони вірили, що до нікчемних людей більше пристає «дїтьча сила». Не раз переймалися тією силою, бо куди дінешся від неї. Гуцул мав одвічну, ще від прадідів віру в надприродні сили добра і зла. Поряд зі Святим Юрієм, патроном гуцулів, письменник записував від людей і уявну зустріч із лісними, чугайстрами, перелесниками, навіть щезниками, з людьми, на яких зважали, котрі вміли наслати чи відвернути ці невидимі сили – тобто з мольфарами, ворожбитами, примівниками...

Головні оповідачі (повістуні) його творів – є здебільшого мудрі, сивочолі гуцули, гуцулки. Не раз записував письменник у колі співбесідників на «набутках», бо іншого часу не було, повістунські розповіді, дуже припасовані до життя. Іноді без них, як без мудрої поради, життя було б пісним. Повістунання, з приповідками, співанками, прислів'ями, почуте від гуцулів та приправлене письменницьким хистом, просто не може не зачарувати. Це свого роду окремий жанр творчості, де сюжет і композицію творить саме життя.

Головним у письменництві М. Ломацького є відновлення того, що зникає, однак, заслугове на дальше життя. Письменник вміло у повістунаннях, лише

Наталія Ломацька в часи учителювання у с. Голови, 1930-ті рр.

Вчитель Михайло Ломацький і Петро Шекерек – посол до Віденського парламенту, 1930-ті рр.

Йому доступними літературними зворотами, змальовує наче великий художник чи кінорежисер Гуцульщину такою, якою вона є, без прикрас, правдиву. Він яскравими чи сумними барвами передає на папері те, що вирізняє цей край з-поміж інших. Змальовує вільно, розлого. Передає творчу натуру людей, зображує колорит краю, вміє сягнути кожної дрібнички, яка додає експресії у проявах тутешнього буденного і святкового життя. Гуцули не лише у нього працьовиті й гостинні чи творчі до всього, а й надміру мужні, не раз «дужіютсі з вуйком», тобто ведмедем, йдуть у далеку заметіль, сплавляють крутими віражами швидкоплинних річок деревину, стають на прю з ворогом...

Карпати – край, де люди були й є вільні духом і серцем: «Там не лише сонце над горами – воно й у грудях мешканців ясним полум'ям горить, гарячу любов до рідних гір в їх серцях підтримує і підсичує»³.

Скільки гарного зринає в пам'яті тоді, коли цю пам'ять колись цементувала людяність. Звичайно, коли ти цього заслуговуєш. Михайло Ломацький був якраз тим, хто заслуговував, бо нерідко перед ним, як на сповіді, відкривали свою душу. Одначе, на превеликий жаль, відходять люди, а з ними і їхнє життя. Прикро, але дедалі менше людяності залишається не лише в якомусь закуті Гуцульщини чи України, а й у всьому світі. А, натомість, панує бездуховність чи навіть бездушність. Письменник ніби відчував, що можуть настати гірші часи (що і сталося). Тому поспішав описати з фотографією, фактографічною чи топонімічною точністю не тільки події, пов'язані з Гуцульщиною, а передусім ніби «забальзамовував» й те найдорожче для прийдешніх поколінь, що долинала до нас тисячі років незмінним – величавий код національного первня. Адже невдовзі з напливом сюди чужинців приневолена Гуцульщина потроху пропадала, особливо з приходом большевії. Силоміць нав'язували нікчемство.

На чужині письменник почав відтворювати занотоване колись на Гуцульщині. Та більше знадобилося якраз закарбоване в пам'яті, бо багато із записаного пропало у

3 М. Ломацький «Бескидом зеленим, у три ряди садженим». – Лондон, 1962. – С. 5.

вирі війни. Однак, порівнюючи із чужиною, Гуцульщина важила для письменника так багато, що він без неї (без спогадів про красу цього краю) вже себе не мислив. Можливо, тут, нарешті, оживала його найзаповітніша мрія, адже за словами побратима по перу на еміграції М. Бедрія: «Ломацький Гуцульщині свою душу записав». І тому з 1956 року з'являються щороку твори про неї, аж до 1968 р., коли співець Гуцульщини відійшов у вічність, до тих, хто колись дарував йому свою приязнь, дивовижні розповіді, прищеплював любов до вічнозеленої краси полонин.

Та все ж він живе у своїх книгах. «В побуті, в звичаях і святочних обрядах (разом із письменником – О. С.) оживає старовина та з живими за столом сідає – де флоєри весело грають і трембіти тужать, а співаночки-гулиночки царинки квіточками закосичують»⁴. Михайло Ломацький написав такі книги:

1. Українська культура. – Єльванген, 1949.
2. Наша еміграція.
3. Національна свідомість. – Лондон, 1952.
4. Любов Батьківщини. – Мюнхен, 1954.
5. На чисті води. – Мюнхен, 1955.
6. З Гуцульщини. – Лондон, 1956.
7. Верховино, світку ти наш, част. I. – Мюнхен, 1956.
8. Українське вчительство на Гуцульщині. – Торонто, 1958.
9. Країна чарів і краси. – Париж, 1959.
10. Верховино, світку ти наш, част. II. – Мюнхен, 1960.
11. Гомін гуцульської давнини. – Мюнхен, 1961.
12. Бескидом зеленим, у три ряди садженим. – Мюнхен, 1962.
13. У горах Карпатах. – Мюнхен, 1962.
14. Опришківське гніздо. – Мюнхен, 1964.
15. Заворожений світ, част. I. По цей бік Чорногори. – Мюнхен, 1965.
16. Заворожений світ, част. II. По той бік Чорногори. – Нью-Йорк, 1966.
17. З гір Карпат. – Мюнхен, 1967.
18. Поділля – спомин минулих літ.

Крім цього, в рукописах залишились «Гуцульські оповідання» та «Альбом української ноші». Доля їх невідома.

У книжці «З гір Карпат» вміщено, крім прозових, два драматичні твори: «У Зеленому Бескиді» (про УПА) та «В Чорногорі» (містерія святіванської ночі в 9 сценах).

Михайло Ломацький – не просто співець Гуцульщини, він воскрешав віру в незнищенну красу України, вселяв отим гуцульським «первоцвітом» надію на незречення свого серед українців діаспори. Він рятував від спустошення, «модерної» європеїзації, дикої азійщини, де немає місця для возвишеної України, нашу молодь. Робив це, як мудрий далекоглядний політик, невтомний борець за Українську незалежність, за її душу, сподіваючись, що колись зникне тиранія чорних сил в Україні, і його твори допоможуть відродити занедбану десятиліттями таку прекрасну колись і ще живу сьогодні небайдужу натуру, котра тисячоліттями так довго виховувала свою неперевершену сутність у горах Карпатах чи в інших українських просторах, де панували Відвага, Честь, Любов до рідної землі.

Письменник, як ніхто, зумів поринути у свята святих гуцула – у його величавий світ, напоєний цілющою любов'ю до рідного Краю. Така творчість гоїть рани і виліковує біль, навіть у тяжкій безвиході, адже Ломацький співець душі праведної.

4 М. Ломацький. «З Гуцульщини». – Лондон, 1956. – С. 5.

Він пише: «Душа гуцула складна, повна заглибин і нетрів. Він у житті і в коханні гордий і честолюбний, темпераментний аж до безтями, в поривах не опанований, вибуховий, повний фантазії і романтики, – естетичний, смак у нього дуже тонкий, любов до краси велика, відраза до погані ще більша!.. Гуцули знали завжди, хто ворог волі і свободи українського народу... Не здаватись і не коритись йому, а ненавидіти його всією душею та помстою платити йому за всі наруги і знущання!.. Боротьба була, отже, у крові гуцула. Вона була не лише змістом, але й прикрасою і радістю його життя-буття, сталила його м'язи і волю, гартувала душу, гріла його серце»⁵. Зрештою, напрошується аналогія до запорожців. Адже і опришківство, і козацтво – це були типажі сміливців, котрим войовничості не треба було позичати ні в кого. Все це підтверджується спогадами бойових воєначальників ХХ ст., зокрема: австрійця Габсбурга (Вишиваного), німця Ерле⁶... стосовно дій Українських Січових Стрільців, зокрема так званих пробійних – австрійських елітних «спецзагонів», утворених здебільшого з гуцулів у Першу світову війну; француза Шарля де Голя, чеченця Джохара Дудаєва... стосовно стійкості Української Повстанської Армії у ході Другої світової війни на території Карпат... Вони захоплювалися українським вояцьким духом. Третьові і ворог. Зрештою, Михайлові Ломацькому імпонували люди невгнутого характеру, через що, як він казав, і земля їх возвеличена. Відчайдушними захисниками Гуцульщина ще довго гомоніла у боях, аж до початку 60-х рр. минулого століття. Коли вже по всій Україні запанував червоний упир, то тут, на цій землі, на цьому острові свободи все ще майоріли прапори української незламності. «Вільна країна ще! Країна, до якої ще не має доступу ворог, ні його загребуща, кривава рука»⁷, – тішився письменник, котрому вже йшов восьмий десяток.

У творах М. Ломацького навіть діти стають до зброї, коли до цього спонукає кривда чи зла неправда. Такі вже тут люди, а дедя й неня благословлять на святу справу, бо так треба.

Сам письменник, що був завжди на боці правди, перетерпів багато лиха. У 1920-х рр. Михайла Ломацького ув'язнили, і він разом з гуцульськими повстанцями відсидів у польській тюрмі у Коломиї. Під час Другої світової війни більшовики запроторили його до львівської тюрми на Замарстинові, а його доньку Дарцю і зятя – на Лонцького (йому і доньці пощастило вирватись, зятя розстріляли). У вирі війни втратив єдиного з-поміж п'ятьох дітей сина Зенка, котрого як учасника похідних груп ОУН знищили гітлерівці десь у Житомирі. Перейшов немалі поневіряння в австрійських таборах. У Відні згодом оселилася його донька Ліда, з якої колись Олекса Новаківський малював Довбушову Дзвінку. Пізніше письменник поневірявся у Німеччині. За свої патріотичні доповіді (а не через старість, як про це писали закордонні видання), виголошувані по таборових школах, не перейшов «скринінгу» і тому не зміг виїхати до Америки, де перебувала його інша донька Дарка, котра таємно, ще в Україні, входила до ОУН, як і його син Зенко. До речі, п. Дарія Ломацька єдина з його дітей, котра живе ще нині у м. Детройт (США), радіє кожній вістці про Україну, а особливо про батька. В Україну, де залишилися ще дві доньки Ірина та Ельвіра з дружиною Наталею, п. Михайло повернутися не зміг, бо ж був ворожим більшовиз-

5 М. Ломацький. «Бескидом зеленим, у три ряди садженим». – Лондон, 1962. – С. 9-11.

6 М. Горбовий. «Гуцули у визвольній боротьбі». – Вінниця, 2009. – С. 17-18.

7 М. Ломацький. «Бескидом зеленим, у три ряди садженим». – Лондон, 1962. – С. 7.

Могила М. Ломацького на цвинтарі в Мюнхені, 1990-ті рр.

мові «елементом». А понад двісті ГУЛАГів по Сибірах переповнені були і так здебільшого українцями. Мав фінансові клопоти, дуже схуд.

Один із його приятелів, колишній освітянин із Ворохти Степан Салик, котрий був, як і М. Ломацький, на вимушеній еміграції, писав: «Коли я вислав йому більшу суму грошей за розпродані його книжки і просив, щоб ними рятував своє здоров'я, то він відписав, що всі гроші передав друкарні «Логос» у Мюнхені за друк нової книжки»⁸.

Проминуло багато років відтоді, коли самотому письменникові лише «чужий вітерець приносив кризь вікно самоту», котра була і небажана, і непрошена, як сама чужина. Він відійшов восени, коли спадало осіннє листя з дерев, 24 жовтня 1968 року в будинку для літніх людей. «Згідно з бажанням бл. п. проф. Ломацького, як прийде слушний час і Україна стане вільною, про що ми всі молимо Господа, – пише Степан Салик, – тоді домовину останнього співця Гуцульщини Михайла Ломацького настане пора спровадити з чужини на Гуцульщину, під Чорногору, і поховати в Головах, біля церкви... Щоб бистрі хвили Черемошу, оспіваного з такою любов'ю у творах покійного, своїм шумом, разом із шумом престарих ялиць, вколисували свого співця на вічний сон і спочинок... тій Чорногорі, якій присвятив своє життя, свій труд»⁹.

Творча палітра письменника М. Ломацького, немов велика ватра, зігріє не одну добру душу, дасть їй поживу на довгі роки життя, а щонайголовніше – зупинятиме від спустошення та чужинського зомбування. Це цілком бажана і доступна модель для відродження здорової України. Зрештою, навчальні заклади могли б збагатитися ще одним класиком. Ось тільки потрібно для доброї справи віднайти трохи грошей.

Колись на одному із творчих вечорів товариств «Просвіта» та львівської «Гуцульщини», присвяченому М. Ломацькому, п. Адріян Алиськевич сказав, що у творчості його діда є такі твори, які ще не всіх влаштовують і нині. Через те його не друкують в Україні і дуже малим тиражем видають за кордоном.

Нині творчість письменника з вигнання повертається додому. Вона житиме вічно, бо вічними й непроминальними є наші високі гори, швидкоплинні річки, краса полонин, краса душі людської. Незмінним є і гуцульський хист – бути на своїй землі паном-газдою-вояком.

Олег Семенишин, редактор часопису «Грегіт»

8 С. Салик. «Михайло Ломацький – останній співець Гуцульщини (спогад)» // Гуцульщина, 1987, ч. 7.

9 Там само.

ЗМІСТ

Михайло Ломацький – співець Гуцульщини *Олег Семенишин*.....9

З ГУЦУЛЬЩИНИ. Нариси.

Переднє слово	30
Завойовники гір	31
Про Довбуша молодого.....	53
Чоканка.....	87
Дудар із Ростік повістує.....	99
Дарадуда.....	127
Юра Кочерган.....	145
Іван Кріщук.....	157
Гуцульська трагедія любовна.....	171
На Козубейці під полонинами.....	183
Зустріч із «вуйком».....	189
Гуцульське повстання – 1920 рік.....	195
У Леся Мартищука в Зеленім.....	219
Гуцульщина під німецьким чоботом.....	223

ВЕРХОВИНО, СВІТКУ ТИ НАШ.

Нариси з Гуцульщини. Том I.

Замість вступу.....	230
Було колись... ..	239
Дмитро Понепалек, головський ґазда.....	253
Храм у Ферескулі над Черемошем.....	261
Танасій Лабуда повістує.....	273
Різдво в Гримітнім.....	283
«Лебіштан».....	291
Жаб'є–Їльця.....	309

Гуцульщина й жиди.....	317
«Пецик».....	331
Бендзарівка.....	351
«Місяцю-князю».....	371
Хрест на скалі.....	405
Залізне серце.....	417
«Зозулька».....	431
Єківчукова Одокія.....	449
Гуцульськевесілля.....	453
Хромий Микула з Бервінкови.....	471
Вовчеплем'я.....	487
Гуцульськапомста.....	501

ВЕРХОВИНО, СВІТКУ ТИ НАШ.

Нариси з Гуцульщини. Том II.

Вступ.....	521
Гуцульська давнина.....	523
1. Кути – брама в гори.....	523
2. Повістування Микули Дронека-Олейка.....	529
3. Павлик.....	543
«Полонинко, гордовинко».....	565
У Дмитра Бельмеги.....	579
Олекса Довбуш.....	591
На полонині.....	599
Іванова Анничка.....	607
Чукутиха.....	619
Андрій Кульб'єк.....	649
Зимова мандрівка.....	659
Михайлик.....	717
Словник гуцульських висловів.....	742
Примітки.....	752
Кінцеве слово автора.....	753
Щиро вдячний. Слово від упорядника. <i>Адріан Алиськевич</i>	756